

Bolvári-Takács Gábor

Film – művészet – történet

Veress József filmtörténeti munkái

Napjaink talán legsokoldalúbb, de mindenesetre legtermékenyebb filmtörténésze Veress József. A Magyar Filmintézet ny. igazgatóhelyettese, egyetemi, főiskolai oktató, az irodalomtudomány kandidátusa, az MTA Színház- és Filmtudományi Bizottságának tagja a közelmúltban két, a maga nemében jelentős mű létrehozásával alkotott maradandót. Az általa szerkesztett kétkötetes *Magyar filmlexikon*¹ 2005-ben, a szerzőként jegyzett *A magyar film története* című áttekintés² 2006-ban látott napvilágot. Cikkünkben elsősorban e két kötetre kívánjuk felhívni a figyelmet. Ahhoz azonban, hogy a hazai filmtörténetben elhelyezhessük őket, nem kerülhetjük meg a visszatekintést a tárgykörben az elmúlt években, évtizedekben publikált művekre.

Magyarországon először a II. világháború alatt jelent meg filmlexikon.³ Már az ötvenes évek végén fölmerült új filmlexikon készítésének gondolata, de csupán a hatvanas évek közepén látott napvilágot egy rövidebb mű.⁴ Ennek jelentősen kibővített változata, a hetvenes évek elején megjelent kétkötetes *Új filmlexikon*⁵ viszont mérföldkőnek számított: évtizedeken át ez volt az egyetlen hazai filmtörténeti, filmművészeti és filmesztétikai kézikönyv. A szerzők között ott találjuk Veress Józsefet, aki az esztétikai és fogalmi szócikkeket jegyezte. Az *Új filmlexikon*t az alkotók népszerű tudományos műnek szánták. Céljuk az volt, hogy ne csak a szakmabeliek, az újságírók és a filmmel igényesebben foglalkozók munkáját segítse, hanem a filmbárátok, a mozilátogatók és a televíziónézők érdeklődését is kielégítse. A legtöbb címszó a színészeket tárgyalta, de hasonló mértékben szerepeltek a rendezők és kevésbé az egyéb filmes alkotók. A lexikon nagy erénye volt, hogy a mutatóban felsorolta a szócikkekben megemlített valamennyi játékfilmet, magyar és eredeti címmel egyaránt.

Az *Új filmlexikon*t követően a magyar filmművészet alkotóinak bemutatására a nyolcvanas évek elején történt kísérlet. A *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben* című kötet⁶ azonban – címével ellentétben – inkább az életrajzi lexikonokhoz, mint a hagyományos értelemben vett, csak élő személyeket tartalmazó, „ki kicsoda” típusú művekhez állt közel. Szócikkei kereken megfogalmazott mondatokat, minősítő leírásokat tartalmaztak, az egyes alkotókat szövegkörnyezetbe ágyazottan, olvasmányos jelleggel mutatták be. A kötet nem törekedett teljes körű és részletes adattár közlésére, hiszen e célra a rendszeres időközönként megjelentetett *Magyar filmográfia*⁷ megfelelő adatbázist jelentettek. Ez a kiadvány sajnos minden értéke ellenére is rendelkezett néhány komoly hiányossággal. Egyrészt nem vette figyelembe az 1945 előtti filmgyártás alkotóit, még akkor sem, ha a művész pályája átívelt a második világháborút követő évekre. Másrészt – alkalmasint figyelmetlenségből – olyan művészek is szócikk nélkül maradtak, mint pl. Mensáros László.

Közel huszonöt évnek kellett eltelnie, mire sor kerülhetett az *Új filmlexikon* folytatására. Csala Károly és Veress József szerkesztésében, nem kevesebb, mint harminc szerző közreműködésével, 1994-ben jelent meg a *Filmlexikon* című kétkötetes mű.⁸ A szerkesztők nem a teljesség igényét tartották szem előtt: saját meghatározásuk szerint inkább a filmsztár műfajába illeszthető munkáról van szó. Nem fogalommagyarázó változatot kínáltak, hanem alkotói életrajzokat tartalmazó kötetet. Csak a második világháború utáni időszzakkal foglalkoztak, hiszen az *Új filmlexikon* a korábbi évtizedekről elegendő információt tartalmazott. Kizárólag a moziforgalmazásra készült nagyjátékfilmek készítőiről adtak leírásokat, és ezek közül is csak a színészek és a rendezők szerepeltek. A lexikon végéhez csatolt filmográfia – közel háromszáz oldalon, mint az 1971-es kiadvány – tartalmazta a szócikkekben szereplő filmeket. A kötet terjedelmi és tartalmi korlátai ellenére is hiánypótló mű lett, ezért is került sor öt év múlva a második kiadására.

A *Filmlexikon* szerkesztői a feldolgozott anyag minél sokoldalúbb hasznosítására törekedve közreadták *Filmkalauz* című munkájukat is.⁹ Ez a mű úttörőnek számított, hiszen a 'filmguide' típusú kiadványoknak Magyarországon korábban nem volt előzménye. A kötetben közel 2500 filmről adtak ismertetést, a legfőbb filmográfiai adatok mellett tömör eligazítást nyújtva a darab témájáról, műfajáról, cselekményéről, gondolatiságáról és formanyelvéről. A nemzetközi gyakorlatban számos filmguide létezik, a legismertebb talán a *Time Out* című lap 1989 óta rendszeresen megjelenő filmkalauza.¹⁰ A nemzetközi összehasonlítás persze nehéz, hiszen a *Time Out* fennállása óta több mint tizenötezer filmet szemlézett, így évente saját adatbázisából állíthatja össze a kötetet, míg Csala Károly és Veress József önálló anyaggyűjtés alapján, a filmek hazai forgalmazási adatait – például eltérő címváltozatait – is figyelembe véve kellett, hogy kialakítsa a kötet szerkezetét és tartalmát. (Ilyen szempontból a Karcsai Kulcsár István és Veress József által 1985-ben publikált *Magyar filmkalauz*¹¹ nem tekinthető műfaji előzménynek, mert az a kötet egyrészt nem szócikkeket, hanem képekkel illusztrált részletes filmleírásokat tartalmazott, másrészt kizárólag hazai gyártású filmekkel foglalkozott.)

Említsük meg a filmgyártás centenáriuma megjelent, *Magyar filmesek a világban* című, angol-magyar kétnyelvű enciklopédiát!¹² A tizenkét szerző között ott találjuk Veress Józsefet. A kötet olyan magyar vagy magyar származású filmművészekről adott áttekintést – dokumentumrészletekkel, interjúrészletekkel és filmográfiával kibővítve – akik Magyarországon kívül teljesítették ki pályájukat, vagy filmművészeti érdeklődésük kibontakozása már eleve ott kezdődött. Ugyancsak szólunk kell a *Kortárs magyar színészlexikon*ról,¹³ amely lényegében színészi „ki-kicsoda”, hiszen csak élő művészeket és általuk megadott adatokat tartalmaz, elsősorban a színházi tagságokra és szerepekre fókuszálva.

Ilyen előzmények, illetve a magyar és az egyetemes filmtörténet terén végzett kutatások vezettek a *Magyar filmlexikon* megjelenéséhez, amelyben Veress József szerzői és szerkesztői tapasztalatai dominánsan érvényesülhettek. A mű – több esztendő munkájának és rendszerezésének eredményeként – a magyar film minden korábnál teljesebb enciklopédiáját adja az olvasó kezébe. A kötet lapjain mindazokat az alkotókat bemutatják, akik szerepet játszottak a hazai filmművészet történetében, köztük néhány vendégművészt is. Nem feledkeztek meg a filmélet más közreműködőiről a gyártókról, producerekről, kritikusokról sem. Helyet kaptak a dokumentum és az animációs műfaj képviselői, de azok az írók is, akik megihlették a vetített képek készítőit.

A lexikonhoz kiegészítő fejezetek csatlakoznak, amelyek tartalmazzák a hazai filmélet eseménykrónikáját, beleértve az irányítás, a gyártási intézményrendszer, a forgalmazás, a szakmai szervezetek és a filmszemlék történetét. A lexikon bizonyos mértékben kiterjed a televíziós produktumokra is. Megtaláljuk a filmfesztiválok és -szemlék, tv-találkozók díjazottjait és a hazai filmsajtó történetét. A kötetet címmutató zárja.

A *Magyar filmlexikon* jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Nemcsak azért, mert a magyar filmművészetrel kapcsolatban álló személyekről minden igényt kielégítő lexikális összefoglaló készült, hanem azért is, mert a mű szakmai alaposága, szerzőinek felkészültsége, sokoldalúsága és a kötet hiánypótló jellege mind-mind azt a benyomást erősítik, hogy igen jelentős alkotásról van szó.

Ami a magyar filmtörténeti összefoglalásokat illeti, a hazai olvasóközönség évtizedekig kizárólag Nemeskürty István több kiadást megért munkájára¹⁴ támaszkodhatott. A Filmintézetben azonban 1956 után elkezdődtek és a mai napig tartanak a magyar filmtörténeti periódusokat feldolgozó kutatási programok, amelyek, bár a hatvanas évek végétől hoztak eredményeket, igazán 1989 után terebélyesedtek ki. A filmtörténeti korszakokat, és nem a művek megjelenési időrendjét követve említsük meg a némafilm történetéről Kóháti Zsolt,¹⁵ az 1929-36 közötti évekről Balogh Gyöngyi és Király Jenő,¹⁶ 1945-56-ról Szilágyi Gábor,¹⁷ 1954-69-ről Nemes Károly,¹⁸ a '70-es évekről Gelencsér Gábor,¹⁹ az évezred végéről Györffy Miklós²⁰ publikációit. A tematikus áttekintéseknek vagy az egyes korszakok meghatározott szempontok szerinti elemzésének se szeri, se száma. Átfogó igényű művek azonban sokáig nem láttak napvilágot, 1978-ban is csupán nyolc szerző – köztük Veress József – közreműködésével összeállított tanulmánykötetre²¹ futotta az erőből.

A rendszerváltozás után e téren (is) komoly változások történtek. A sort egy többszerzős összefoglaló nyitotta,²² majd találkozhattunk interjúgyűjtemény formájában szerkesztett áttekintéssel,²³ illetve filmismertetések filmtörténeté összeállított cikk-füzérével.²⁴

Veress József most megjelent könyve azonban mindezeketől eltér. Stílusában talán Nemes Károly 1972-ben megjelent, népszerűsítő formában megírt munkájához²⁵ hasonlítható, de az említett mű csupán negyedszázadot ölelt át. Veress József művének legfontosabb jellemzője a teljes időbeli fejlődési ív bemutatása, emellett a szakszerűség és az olvasmányosság. A szerző az 1896-os első budapesti filmbemutatóval indít, majd az első hazai gyártású film, *A táncz* (1901) létrejöttének körülményeit taglalja. A könyv huszonhét fejezete alapvetően a történeti szakaszolást követi, a hatvanas évektől azonban tematikus blokkok (Balázs Béla Stúdió, Mészáros Márta-szindróma, stb.), illetve műfaji fejezetek (dokumentumfilmek, animáció, humor) színesítik a képet.

A magyar filmtörténet fordulópontja kétségkívül a '60-as évek első felére-közepére tehető. A kötet 13. fejezete – mintegy „félidőben” – ezzel az „új hullámmal” foglalkozik. A szerző Fábri Zoltán *Húsz óra* (1965), Jancsó Miklós *Szegénylegények* (1965) és Kovács András *Hideg napok* (1966) c. filmjeivel, illetve ezek részletes elemzésével nyomatékosítja a változásokat. Ezt egészítik ki Szabó István művei (*Álmodozások kora* [1964], *Apa* [1966]). Véleményünk szerint több figyelmet érdemelt volna Jancsó Miklós *Oldás és kötés* (1963) c. filmje, amely többek – köztük a jelen sorok írója – véleménye szerint a hazai filmművészet egyik fordulópontjának tekinthető.²⁶ A magam részéről megemlítettem volna a múlttal való szembenézés parabolikus ábrázolása miatt Bacso

Péter Nyár *a hegyen* (1967), a filmszatírák közül Zsombolyai János *Kihajolni veszélyes* (1977), az '56-os forradalom körülményeinek hiteles bemutatása miatt pedig ugyancsak Zsombolyai János *A halálraitélt* (1989) c. filmjét. Ezek azonban csupán a könyv erényeit és alaposágát nem érintő, szubjektív megjegyzések, hiszen a szerző a kezdetektől 2005-ig terjedő időszak roppant mennyiségű filmtermését feldolgozva és szelektálva hitelesen kíséri végig a hazai kinematográfia útját. S bár a kötethez – annak jellege miatt – név- és címmutató nem tartozik, bátran ajánlható mindazoknak, akik olvasmányosan és tömören szeretnének átfogó képet kapni a mozgókép hazai fejlődéséről, eredményeiről, tartalmi, stilisztikai, alkotói és műfaji jellegzetességeiről.

Jegyzetek

¹ *Magyar filmlexikon 1-2. kötet*, szerkesztette: Veress József, szerzők: Féjja Sándor, Kóháti Zsolt, Sándor Tibor, Veress József, lektor: Csala Károly, Magyar Nemzeti Filmarchívum, Budapest, 2005

² Veress József: *A magyar film története*, Anno Kiadó, Budapest, 2006

³ *Filmlexikon*, szerkesztette: Castiglione Henrik és Székely Sándor, Budapest, 1941

⁴ *Film kislexikon*, szerkesztő: Ábel Péter, főmunkatársak: Nemeskürty István, Pozsonyi Gábor, Akadémiai Kiadó, 1964

⁵ *Új filmlexikon*, főszerkesztő: Ábel Péter, írták: Ábel Péter, Ábel Lóránd, Pozsonyi Gábor, Veress József, Akadémiai Kiadó, 1. kötet: 1971, 2. kötet: 1973

⁶ *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben. Akik a magyar filmeket csinálják*, főszerkesztő: Papp Sándor, szerkesztő: Karcsai Kulcsár István, Magyar Filmgyártó Vállalat – MOKÉP – Magyar Filmtudományi Intézet, 1983

⁷ *A magyar játékfilmekről a Filmintézet által időszakonként közreadott, házi sokszorosítással készített filmográfiák nyomdailag igényes kivitelben, összevont kötetben 1998-ban jelentek meg: Magyar filmográfia. Játékfilmek, 1931-1997, felelős szerkesztő: Varga Balázs, Magyar Filmintézet, 1998*

⁸ *Filmlexikon*, szerkesztette: Csala Károly és Veress József, Totem Kiadó, 1994; második, bővített kiadás: 1999. A második kiadás külső borítóján az „1945-től napjainkig” kiegészítő alcím olvasható.

⁹ Csala Károly – Veress József: *Filmkalauz*, szerkesztette: Pongrácz Erzsébet, Tarsoly Kiadó, 2001

¹⁰ *Time Out Film Guide*, 15. kiadás, ed.: John Pym, Penguin Books, London, 2007

¹¹ *Magyar filmkalauz*, válogatta és szerkesztette: Karcsai Kulcsár István és Veress József, Magyar Filmintézet – Magvető Könyvkiadó, 1985

¹² *Magyar filmesek a világban*, szerkesztette: Gelencsér Gábor, Magyar Filmunió, 1996

¹³ *Kortárs magyar színészlexikon*, szerkesztette: B. Fábri Magda, Magazin Kiadó, 1991; *Új kortárs magyar színészlexikon*, szerkesztette: B. Fábri Magda, Magazin Holding Kft., 1999.

¹⁴ Nemeskürty István: *A magyar film története (1912-1963)*, Gondolat Könyvkiadó, 1965; második, bővített kiadás: 1974.

¹⁵ Kóháti Zsolt: *Tovamozduló ember továbbmozduló világban. A magyar némafilm 1896-*

1931 között, Magyar Filmintézet, 1996

¹⁶ Balogh Gyöngyi – Király Jenő: „Csak egy nap a világ” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929-1936, Magyar Filmintézet, 2000

¹⁷ Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség. A magyar játékfilm története 1945-1953, Magyar Filmintézet, 1992; uő: Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954-1956, Magyar Filmintézet, 1994

¹⁸ Nemes Károly: Miért jók a magyar filmek?, Magvető Könyvkiadó, 1968; uő: Hol tart a magyar filmművészet?, Kossuth Könyvkiadó, 1971

¹⁹ Gelencsér Gábor: A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében, Osiris Kiadó, 2002

²⁰ Györfly Miklós: A tizedik évtized, Palatinus Kiadó – MNFA, 2001

²¹ A magyar film három évtizede, szerkesztő bizottság: Gombár József, Karcsai Kulcsár István, Papp Sándor, Tárnok János, Veress József, MOKÉP – Magyar Filmtudományi Intézet, 1978

²² Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig, Műszaki Könyvkiadó, 1990

²³ Zsugán István: Szubjektív magyar filmtörténet 1964-1994, szerkesztette: Zalán Vince, Osiris Kiadó, 1994

²⁴ Kelecsényi László: A magyar hangosfilm hét évtizede 1931-2000, Palatinus Kiadó, 2003; bővített kiadása: Vászonszerelem. A magyar hangosfilm krónikája 1931-től napjainkig, Noran Kiadó, 2007

²⁵ Nemes Károly: Sodrásban... A magyar film 25 éve, 1945-1970, Gondolat Könyvkiadó, 1972

²⁶ Vö: Nemeskürty István: *Word and Image. History of the Hungarian Cinema*, Corvina Kiadó, 1974, 198.o.; *A film krónikája*, Officina Nova, 1995, 333.o.; *Bori Erzsébet: Mesterek és művezető. A fordulat éve a moziban*, in: *Beszélő évek 1957-1968*, szerkesztette: Révész Sándor, Budapest, 2000, 343-344.o.; *Bikácsy Gergely: Filmművészet Magyarországon 1960-tól napjainkig*, in: *Új Oxford filmenciklopédia*, Glória Kiadó, 2004, 813.o.; stb.